

НЕЮРИСДИКЦІЙНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ NON-JURISDICTIONAL METHODS OF COPYRIGHT PROTECTION

Рудницька О.П., к.ю.н., доцент,
завідувачка кафедри права та публічного управління
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Магась-Демидас Ю.І., к.і.н., доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті досліджено неюрисдикційні способи захисту авторських прав, особливості процедури їх проведення. Визначено спільні ознаки неюрисдикційних (альтернативних) способів захисту авторських прав, зокрема те, що вони застосовуються у приватно-правовій сфері; мають добровільний характер проведення процедури; метою їх застосування є повне та неупереджене врегулювання суперечки; методи і принципи, які застосовуються при проведенні неюрисдикційних способів вирішення спору сприяють збереженню ділових відносин між конфліктуючими сторонами та забезпеченню конфіденційності та негласності таких процедур; учасники альтернативної процедури можуть мінімізувати витрати не тільки фінансових ресурсів, а й часу, а також самостійно обирають процесуальну форму обраного способу альтернативного захисту авторських прав; диспозитивний характер узгодження інтересів та позицій сторін; добровільність виконання рішення учасниками спору.

Авторами проведено аналіз окремих неюрисдикційних способів захисту авторських прав, охарактеризовано їх сутність та значення для врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності. Обґрунтовується, що найбільш поширеними неюрисдикційними способами захисту авторських прав у нашій державі є третейське судочинство, самозахист (діалог, перемовини) та медіація. Охарактеризовано проблематику здійснення процедури самозахисту як альтернативного способу захисту немайнових та майнових авторських прав. Запропоновано внести зміни до Закону України «Про авторське право і суміжні права», доповнивши його статтею 55-1, яка б закріпила право творців та правовласників на самозахист свого авторського права і суміжних прав та права іншої особи від порушень і протиправних посягань у порядку та у способи, визначені цивільним законодавством. Зроблено висновок, що закріплення права суб'єктів авторських прав на самозахист у спеціальному законі про авторське право та суміжні права розширить можливість творців та правовласників здійснювати захист своїх прав та законних інтересів своїми правомочностями, без посередництва. Окрему увагу зосереджено на питаннях медіації, яка хоч і є ефективним способом врегулювання спорів у позасудовому порядку, проте в Україні сьогодні застосовується не досить широко.

У статті наголошується на необхідності якнайшвидшого створення спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності в Україні, що дозволило б досягти високого рівня професіоналізму при здійсненні правосуддя у справах про захист прав на інтелектуальну власність, істотно покращило б ефективність розгляду спорів даної категорії.

Ключові слова: неюрисдикційна форма захисту авторських прав, альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів, третейське судочинство, самозахист, медіація, перемовини, діалог.

The article examines non-jurisdictional methods of copyright protection and features of their procedure. There are identified common features of non-jurisdictional (alternative) methods of copyright protection, in particular, the fact that they are used in the private law sphere and have a voluntary nature of the procedure, as well as the purpose of their application is the full and impartial settlement of the dispute, the methods and principles are used in conducting non-jurisdictional methods of dispute resolution contribute to the preservation of business relations between conflicting parties and to ensure the confidentiality and secrecy of such procedures, participants of the alternative procedure can minimize the costs of not only financial resources, but also time, and also independently choose the procedural form of the chosen method of alternative copyright protection, the dispositive character of the coordination of interests and positions of the parties, and voluntary implementation of the decision by the participants in the dispute.

The authors analyzed individual non-jurisdictional methods of copyright protection, characterized their essence and significance for the settlement of disputes in the field of intellectual property. It is substantiated that the most common non-jurisdictional methods of copyright protection in our country are arbitration, self-defense (dialogue, negotiations) and mediation. The problem of implementing the self-defense procedure as an alternative way of protecting non-property and property copyrights is characterized. It is proposed to amend the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", supplementing it with Article 55-1, which would enshrine the right of creators and right holders to self-defense of their copyright and related rights and the rights of another person against violations and illegal encroachments in the order and in ways defined by civil legislation. It was concluded that enshrining the right of copyright subjects to self-defense in a special law on copyright and related rights will expand the ability of creators and copyright holders to protect their rights and legitimate interests with their powers, without mediation. Particular attention is focused on the issues of mediation, which, although it is an effective way of settling disputes out of court, is not widely used in Ukraine today.

The article emphasizes the need to establish a specialized court on intellectual property issues in Ukraine as soon as possible, which would allow to achieve a high level of professionalism in the administration of justice in cases of protection of intellectual property rights, would significantly improve the efficiency of consideration of disputes of this category.

Key words: non-jurisdictional form of copyright protection, alternative ways of resolving civil disputes, arbitration, self-defense, mediation, negotiations, dialogue.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі існування будь-якого прогресивного суспільства не можливе без успішного розвитку освітньої, культурної і, звичайно, наукової діяльності. Тенденції такого розвитку на сьогодні визначають інтелектуальну власність, як одну із найбільш цінних людських ресурсів, рушійну силу технічного прогресу. Визначення у Конституції України статусу нашої держави, як правової, обумовлює неухильне виконання нею однієї із найважливіших її функцій – ефективного забезпечення та гарантування захисту прав людини і громадянина, зокрема, і інтелектуального потенціалу нашої держави.

Інтелектуальна власність в цілому, і авторське право зокрема, як вид власності, все частіше є об'єктами протиправних дій (плагіат, піратство, камкординг, кардшейрінг тощо), а отже потребують надійного правового захисту. Стаття 55 Основного Закону гарантує кожному право на захист своїх прав та свобод від протиправних посягань та порушень будь-якими засобами, що не заборонені законом [1]. Відповідно до даних звіту «Статистика розслідування та розгляду справ з питань інтелектуальної власності за 2019–2023» Центру спостереження з питань порушень прав інтелектуальної власності ІР офісу Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної

власності та інновацій» кількість справ даної категорії, що перебували на розгляді у місцевих судах у 2023 р. складало 762 одиниці, з них – 420 господарських справ, 228 – цивільних, 93 кримінальні справи та 21 справа про адміністративні правопорушення [2].

Порушення авторських прав (особливо у мережі Інтернет) є інтернаціональною проблемою, оскільки часто такі порушення не обмежуються територією лише певної країни. Хоча держави на національному, регіональному та міжнародному рівнях, міжнародні організації, зокрема, Всесвітня організація інтелектуальної власності для забезпечення охорони авторського права створили та постійно удосконалюють відповідні механізми захисту, приймають міжнародні нормативно-правові акти, укладають договори, цього не достатньо. Творці та правовласники мають враховувати, що охорона та захист немайнових та майнових авторських прав не може забезпечуватися лише публічною владою, у першу чергу ці питання мають вирішуватися самими суб'єктам авторського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням форм і способів захисту цивільних прав в цілому, так і неюрисдикційним способам захисту авторських прав зокрема, присвячені дослідження Антонюк О., Бондар Н., Грабовська Г., Єфремова І., Жилінкової І., Кузнецової Н., Ліснічої Т., Ляшевської Л., Новосад А., Пахомова А., Соловйова А., Стецюк Л., Чепис О., Шевченко Я., Яроцького В. та ін. Так, Г. Грабовська у своєму дослідженні визначила способи та форми захисту авторського права [3]. Особливості неюрисдикційних способів захисту приватних прав та врегулювання правових спорів (конфліктів) проаналізувала Єфремова І. [4]. Бондаренко-Зелінська Н. досліджувала питання впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів [5].

Метою статті є дослідження питань ефективності та правомірності застосування неюрисдикційних способів захисту авторських прав, визначення їх спільних ознак та відмінних ознак.

Порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену Цивільним кодексом України (далі – ЦК), Законом України «Про авторське право і суміжні права», іншим законом чи договором (ст. 431 ЦК) [6].

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються у нашій державі зумовлюють проведення гармонізації національного законодавства України про інтелектуальну власність до європейських стандартів, що сприяє більш ефективному забезпеченню та захисту й авторських прав. У процесі адаптації норм права ЄС щодо інтелектуальної власності відповідно до Угоди про асоціацію та з метою удосконалення правового регулювання питань здійснення та захисту авторських та суміжних прав, 1 грудня 2022 року Верховною Радою України прийнято нову редакцію Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX (далі – Закон № 2811-IX) [7], який має забезпечити надійну правову охорону вказаних вище прав.

Статтею 54 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року № 2811-IX (далі – Закон № 2811-IX) встановлено 3 форми (цивільна, кримінальна, адміністративна) захисту особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права, які здійснюються в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством.

Відповідно до статті 20 ЦК право на захист особа здійснює на свій розсуд. Розширення можливостей захисту немайнових та майнових авторських прав та інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом надання права самостійного вибору особі форм та способів їх захисту відповідає сучасним правовим тенденціям міжнародної та, зокрема, європейської спільноти.

У теорії цивільного права виділяють дві форми захисту приватних прав: юрисдикційна та неюрисдикційна (аль-

тернативна) [4]. Перша – передбачає звернення до компетентних органів, які наділені владними повноваженнями за захистом, вона здійснюється судом в загальному порядку захисту або органами державної влади відповідно в спеціальному порядку захисту.

Вибір форми захисту прав та відповідного способу захисту необхідно здійснювати з урахуванням усіх обставин суперечки. Крім того, обрання форми захисту авторських прав залежить від змісту суб'єктивного права, що підлягає захисту, а також від ступеня суспільної небезпеки такого правопорушення.

Основною та найбільш розповсюдженою формою захисту права власності є судовий порядок. Тому і переважна більшість спорів із захисту порушених авторських прав, вирішення суперечок творців та правовласників здійснюється у судовому порядку. Проте, враховуючи специфічний предмет захисту авторських прав юрисдикційна форма захисту правових відносин у сфері права власності на об'єкт авторського права не завжди є доцільною. Значна частина судових рішень першої інстанції у цивільних та господарських справах оскаржуються у апеляційній (191 справа) та касаційній (196 справ) інстанціях [2], а отже не задовольняють очікування сторін у спорі.

Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [8] передбачено функціонування спеціалізованого суду – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який на сьогодні так і не створено. Відсутність вказаного вище спеціалізованого суду, а також невідповідно збільшені затрати часу й коштів на судовий або адміністративний розгляд, погіршення міжособистісних та/або ділових стосунків внаслідок судових та/або адміністративних процедур не сприяє ефективному забезпеченню та захисту авторських прав. Таку ситуацію частково могло б вирішити створення спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності, що дало б можливість досягти високого рівня професіоналізму при здійсненні правосуддя, істотно покращило ефективність розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності, зокрема, справ у порядку кримінального судочинства та справ про адміністративні правопорушення.

На думку Г. Грабовської, адміністративно-правовий захист є найменш ефективним юрисдикційним способом захисту авторського права, оскільки останній не систематизований і не впорядкований і поширюється лише на окремі об'єкти інтелектуальної власності. А об'єкти авторського права і суміжних прав взагалі не підлягають вказаному способу захисту [3].

У національному цивільному законодавстві встановлено право особи на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань (ст. 19 ЦК). Під захистом авторських прав визначаються передбачені чинним законодавством заходи із їх визнання, припинення їх порушення, а також застосування заходів юридичної відповідальності до правопорушників.

Неюрисдикційна форма захисту авторських цивільних прав включає дії фізичних та юридичних осіб із захисту своїх немайнових та майнових прав на твір, які здійснюються ними самостійно (самозахист) без звернення до органів публічного управління. Отже, неюрисдикційна форма захисту авторських прав стосується будь-яких способів врегулювання існуючих суперечок за межами судових процедур. Дана форма захисту авторських прав і законних інтересів творців та правовласників на сучасному етапі розвитку суспільства набуває все більшого значення. Така популярність обумовлена ефективністю її використання.

Способи є сукупністю видів неюрисдикційної (альтернативної) форми захисту цивільних прав, вирішення цивільно-правових спорів. Основою кожної з цих процедур є їх добровільне застосування та участь незалежної та нейтральної особи [9].

Позитивний правозастосовчий досвід високорозвинених країн довів затребуваність та ефективність альтернативної (неюрисдикційної) форми захисту немайнових та майнових авторських прав.

На думку С. Погрібного, при обранні суб'єктом порушеного права способів захисту необхідно враховувати ефективність їх застосування та відповідність окремого способу змісту та системі права [10].

Способи даної форми захисту у своїй системі можна об'єднати спільними ознаками:

1. Усі способи є позасудовою (альтернативною) формою захисту авторських прав; вони застосовуються у приватно-правовій сфері;

2. Добровільність проведення процедури неюрисдикційних способів;

3. Метою застосування є повне та неупереджене врегулювання суперечки;

4. Методи і принципи, які застосовуються при проведенні неюрисдикційних способів вирішення спору, сприяють збереженню ділових відносин між конфліктуючими сторонами та забезпеченню конфіденційності та негласності таких процедур;

5. Учасники альтернативної процедури можуть мінімувати витрати не тільки фінансових ресурсів, а й часу, оскільки сторони суперечки самостійно обирають процесуальну форму обраного способу альтернативного захисту авторських прав;

6. Узгодження інтересів та позицій сторін відбувається на диспозитивній основі. Сторони, як і особи, які сприяють вирішенню спору є рівними;

7. Кінцевим результатом застосування неюрисдикційних способів є добровільне виконання рішення учасників.

Альтернативних способів вирішення цивільних та господарських позасудових спорів із захисту авторських прав у правовій практиці є чимало. Проте, у національній законодавчій площині з усіх таких способів найбільш застосовуваними є:

– Арбітраж (в українському законодавстві – третейське судочинство) – спосіб вирішення спору за допомогою незалежної та нейтральної особи – арбітра (третейського судді). Відмінністю даного способу є те, що до компетенції вказаної уповноваженої особи входить винесення рішення, яке є обов'язковим для сторін спору.

– Медіація (посередництво) – спосіб врегулювання конфлікту за допомогою посередника-медіатора. Порядок та умови проведення такої процедури визначено Законом України «Про медіацію» [11]. Медіатор є спеціально підготовленою, нейтральною, незалежною та неупередженою (п. 2 ч. 1 статті 1 Закону України «Про медіацію»), яка сприяє сторонам у досягненні згоди щодо вирішення конфлікту.

– Самозахист (перемовини, діалог) – спосіб захисту авторських прав, процедура вирішення конфлікту безпосередньо учасниками спірних правовідносин (сторонами або їх представниками без участі будь-яких посередників).

Також застосовуються й специфічні процедури: посередництво-арбітраж, попередня незалежна оцінка та приватний суд [5].

Які способи є більш доцільними у процесі захисту авторських прав? Які правомірні дії може вчиняти суб'єкт авторського права? Закон № 2811-IX встановлює, що охороні підлягають усі твори, визначені законодавством як об'єкти авторського права, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети. Останні можуть бути як оприлюднені, так і не оприлюднені, завершені і не завершені.

Серед майнових прав творця чи правовласника Закон № 2811-IX визначає: 1) виключне право на використання твору; 2) виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами (ст. ст. 11–12). Тому, на думку авторів, способи захисту доцільно обирати, врахо-

вуючи особливість не тільки предмету спору, але й самих суб'єктів правовідносин (наприклад, суб'єктами є фізичні чи юридичні особи, однією із сторін є іноземний елемент). Крім того, якщо учасники є фізичні або юридичні особи національного права, а сам об'єкт спірних правовідносин знаходиться на території іноземної держави тощо. Так, статтею 37 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що до правовідносин у сфері захисту прав інтелектуальної власності застосовується право держави, у якій вимагається захист цих прав [12].

Правове регулювання третейського судочинства в нашій державі здійснюється Законом України «Про третейські суди» [13]. Третейські суди можуть розглядати будь-які справи за зверненням фізичних та юридичних осіб, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, у тому числі спори щодо інтелектуальної власності (стаття 6). Саме третейське судочинство є на сьогодні найбільш ефективною моделлю позасудового (альтернативного) вирішення спору. Проте доцільно зауважити, що третейське законодавством прямо забороняє розгляд українськими третейськими судами справ, якщо хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України (п. 12 ст. 6). Тому такий альтернативний спосіб не можна використовувати у випадку, якщо одним із учасників суперечки є іноземний елемент.

Аналізуючи практику застосування наступного неюрисдикційного способу – медіації, можна одразу констатувати, що даний спосіб хоч і активно розвивається у нашій країні, є перспективним з огляду на завантаженість національної судової системи та вона не є, на жаль, такою популярною, як у зарубіжних країнах. Хоча важливим кроком для розвитку даного способу стало прийняття у 2021 році Закону України «Про медіацію», запровадження державою спеціальностей, пов'язаних з медіацією, він не є таких розповсюдженим у випадку вирішення спорів із захисту авторських прав, як третейське судочинство та самозахист.

Місце інституту самозахисту у інтелектуальному праві все більше визнається ефективною формою захисту приватних прав і законних інтересів сторін правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Як вже зазначалося вище, статтею 19 ЦК встановлено право особи на самозахист цивільних прав від порушень і протиправних посягань. Ляшевська Л., Хлистунов О. визначають самозахист як застосування особою засобів протидії, що не заборонені законом та не суперечать засадам моральності суспільства [14].

Самозахист є дією, яка протидіє порушенню. Така дія здатна заподіяти шкоду суб'єкту з однієї сторони, при цьому обрані способи захисту (дії) можуть бути лише законні, у межах чинного законодавства. Наприклад, повідомлення порушника про існування авторських прав (пред'явлення правовстановлюючих документів, свідчення про державну реєстрацію прав, доказів щодо оприлюднення тощо) і надання творцем або правовласником пропозиції вирішення спору шляхом переговорів.

Закон № 2811-IX встановлює право творців та правовласників звертатися за захистом авторського права у встановленому порядку до суду та інших органів (юрисдикційна форма), при цьому не закріплює право особи на самозахист своїх порушених авторських прав.

Тому доцільно доповнити Закон України «Про авторське право та суміжні права» статтею 55-1 такого змісту: «Стаття 55-1. Самозахист авторського права і суміжних прав. 1. Особа має право на самозахист свого авторського права і суміжних прав та права іншої особи від порушень і протиправних посягань у порядку та у способи, визначені цивільним законодавством». Закріплення права творців та правовласників авторських прав на самозахист у спеціальному законі, що здійснює регулювання авторського права і суміжних прав, розширить можливість суб'єктів вказаних правовідносин здійснювати захист своїх прав та законних інтересів своїми правомочностями.

Способи самозахисту можуть бути встановлені договором, законодавством або обраними суб'єктом правовідносин у сфері авторського права самостійно.

Отже, неюрисдикційні способи або альтернативні моделі захисту авторських прав є діями фактичного та/або юридичного характеру (процедурами), які направлені на захист охоронюваних законом немайнових та майнових авторських прав творця/ правовласника або іншого суб'єкта. Такі процедури здійснюються у відповідних межах (правового та морального характеру). Альтернативні способи мають спільні ознаки та умови їх здійснення.

Висновки. На сьогодні система неюрисдикційних (альтернативних) способів захисту авторських прав активно розвивається, застосування вказаних способів врегулювання спорів стає все більш поширеним в Україні. Це такі способи, як третейське судочинство, медіація та самозахист.

Така зацікавленість суспільства у захисті своїх прав у першу чергу неюрисдикційною формою та способами пов'язана із об'єктивними потребами, зокрема, бажанням сторін зберегти не тільки ділові стосунки, але й мінімізувати фінансові витрати. Також зменшується і часовий проміжок,

протягом якого така суперечка може бути вирішена учасниками, адже судовий розгляд може тривати роками. Судові рішення часто не виконуються або виконуються не у повному обсязі, тому важливою перевагою альтернативних способів є добровільність виконання рішення сторін спору. Крім того, застосування неюрисдикційної форми захисту авторських прав у певній мірі може розвантажити судову систему. Особливо це важливо в умовах затягування процесу створення в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності, що покращило б ефективність розгляду спорів даної категорії.

Отже, необхідно розвивати альтернативні способи вирішення спорів із захисту авторських прав. Існуючі форми захисту приватних прав, їх способи мають доповнювати одна одну, оскільки у одних випадках більш ефективною формою чи способом може бути відповідний спосіб/форма, а у іншому – навпаки. Суб'єкт порушеного авторського права має право на застосування певного способу захисту. Обираючи спосіб захисту має враховуватися його ефективність, належність та правомірний характер, а також специфічні умови набуття, зміну та припинення немайнових та майнових прав та законних інтересів творцями та правовласниками на об'єкти авторського права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. «Статистика розслідування та розгляду справ з питань інтелектуальної власності за 2019-2023». Центр спостереження з питань порушень прав інтелектуальної власності ІР офісу Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій». URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Statystyka_rozsliduvannia_ta_rozhljadu_sprav_z_pytan_intelektualnoi-web.pdf
3. Грабовська Г.М. Способи та форми захисту авторського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 19. Том 2. 2012. С. 38-40.
4. Єфремова І.І. Особливості захисту приватних прав неюрисдикційними способами врегулювання правових спорів (конфліктів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6/1. С. 23-29.
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2018. с. 165-169. URL: [http://old.univer.km.ua/statii/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_\(adr_alternative_dispute_resolution\).pdf](http://old.univer.km.ua/statii/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_(adr_alternative_dispute_resolution).pdf)
6. Цивільний кодекс України / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
7. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України 2 червня 2016 року № 1402-VIII / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
9. Рудницька О. П., Дем'янюк В. М. Неюрисдикційні способи захисту цивільних прав. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. Вип. 6. С. 63-69.
10. Погрібний С.О. Визначення способу захисту цивільних прав та інтересі / Верховний Суд: офіційний веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf
11. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>
12. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n144>
13. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. / *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>
14. Ляшевська Л. І., Хлистуєн О.В. Правова природа самозахисту цивільних прав як засіб протидії цивільним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 51(1). С. 110-114. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_51\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2018_51(1)_25)